

P O S Z T M O D E R N : a modernizáció kritikája avagy új kihívás (Postmodern — the criticism of modernization or a new challenge)

FARAGÓ LÁSZLÓ

Bevezetés

A fejlett nyugati államokban a társadalmi-gazdasági modernizáció folytatása mellett érvelő szakmai lobbykon kívül egyre többen adnak hangot az ellenérveknek is. A demokrácia erősödése, a választási lehetőségek bővülése ellenére sokan hívják fel a figyelmet a személytelen intézmények és mechanizmusok diktatúrájának következményeire. Az etnikai, a regionális identitás erősödése, valamint a területi, a helyi érdekek érvényesítése új helyzetet teremt a nemzetépítés éveihez képest még a szervesen fejlődött demokráciában is. A fejlődő országok, a periférializálódott közösségek is egyre gyakrabban tudatosítják bennünk, hogy a modernizáció nemcsak a saját értékeik elvesztésével járhat, de még esélyt sem ad számukra a fejlett világhoz való felzárkózáshoz.

Sokan úgy vélik, hogy a fejlődés fordulóponthoz közeledik, illetve valami más már el is kezdődött. Az új jelenségek összességét — az eltérő vizsgálati szempontok alapján — posztindusztriális társadalomnak (Bell), szolgáltató társadalomnak, az irányított fogyasztás bürokratikus társadalmának (Lefebvre), vagy éppen információs társadalomnak nevezik. Ez(ek) a klasszikus kapitalizmus egy újabb struktúráját, esetleg mutációját jelenti(k), vagy a ma valósága már inkább *közvetlenül* a tudás (a tudomány, a kutatás) és a kultúra eredménye, mint az ipari társadalom terméke? Mindez „új modernizmust” (Lyotard) jelent, és folytatódik a „felvilágosodás” a racionális kommunikáció hatalma alatt (Habermas)? Sokan a modern fejlődés általános válságáról beszélnek, vagy egyenesen a „modernség halálát” (Boudrillard, Jencks) hirdetik és a modern utáni valami körvonalait vélik felfedezni. Természetesen ma még nehéz megmondani, hogy a felsorolt tények, a sokak által észlelt jelenségek csupán a modernizmus válságát jelentik, vagy már valami alapjaiban más fejlődési kurzus kialakulását is igazolják. Még ha igaz is, hogy a társadalmi lét és tudat bizonyos elemei tekintetében a fejlett világban elérkeztünk a *posztmodern* korba, jelenti-e ez egyben — a modernizmus jelentőségéhez mérhető — *posztmodernizmus* kialakulását? Ez is csak egy a ma oly divatos poszt-izmusok közül, vagy valóban civilizációs váltás küszöbéhez érkeztünk? Hogyan hat e változások összessége a területi folyamatokra? Az új regionális jelenségek a korábbi fejlődés szerves folytatását jelentik, vagy megrendülnek a mai axiomatikus keretek?

A posztmodern esztétikai, filozófiai, társadalomelméleti kérdései (Ágh, Vajda, Vámosy, stb.) kis lemaradással már megjelentek nálunk, de földrajztudósaink többnyire csak passzív olvasói e munkáknak, a közgazdászok tudomást sem vesznek róla, „gyakorlati” következtetésekre — az építészetén kívül¹ — talán senki sem vállalkozott. Még a területfejlesztési elméletek is csak ezen törekvésekkel párhuzamosan futnak.

E dolgozatban felvetem a modernizmus válságának kérdését, a különböző posztmodern elméletek felhasználásával megpróbálom *magam számára*² értelmezni a posztmodernizmus lényegét, és keresem e váltás területi arculatát. Hipotézisem a következő: Amennyiben alapvető változások következnek be a társadalmi-gazdasági fejlődésben, akkor a területi folyamatok jellege, minősége is megváltozik. A modernizmus válsága a modern területfejlesztés halálát is jelentheti. Az urbanizáció, a modern kor megjelenési formája, így korspecifikus. A közelmúltban feltűnt jelenségek, a most erősödő új tendenciák már nem a modern urbanizáció szerves részét képezik, hanem egy új fejlődéskurzus megjelenésére utalnak. Az urbanizációs folyamat harmadik, dezurbanizációs szakasza már átmeneti kor, és ezt nem követi a negyedik szakasz.

A modernizációról általában

Modernizáció-elmélettel kissé megkésve, körülbelül egy évtizede találkozhatunk a magyar szakirodalomban. A modernizációs elméletek történetét már a hazai szakirodalomban is többen feldolgozták és ezek felhasznált irodalmának áttanulmányozásával az érdeklődő részletes információkhoz juthat (pl. Ágh 1981, Janus, 1988 téli szám). Itt én csak néhány, az adott téma szempontjából lényeges ideáltipikus jellemzőt emelnék ki.

Modernizáción általában az elmúlt kétszáz év változásainak az összességét értjük, azt a komplex, javarészből egyre bonyolultabb szervezetek által irányított folyamatot, amely során a modern gazdaság, a modern társadalmi-politikai rendszer, és a modern ember ideáltípusa kialakult. E folyamatban a döntő szerepet az ipari burzsoázia által irányított termelés játszotta.

A modern³ fejlődés állandóan előrehaladó mozgás, amely önmaga megsemmisítése árán is kényszerűen törekszik az „eredményesség” fokozására. Értelmezése két egymással összefüggő kérdéskört ölel fel: a gazdasági expanziót és a szabadság, a választási lehetőségek kiterjesztését. E két terület nem minden konfliktus nélkül jut(ott) érvényre.

A modernség egyben magasabb rendű érték jelölésére is szolgál(t), és magában hordta a „meghaladott” negatív megítélését, kirekesztését is.

Századunkban a társadalmi-gazdasági modernizáció útjai elágaztak, és két fő modernizációs alapmodellt valósítottak meg a gyakorlatban: az igen hatékonynak bizonyult államkapitalista és a (marxi-)lenini-sztálini elveken alapuló szocialista modellt. A kapitalista gazdasági rend a szabad individuum motivációit mindvégig megtartva, a védett (termelő) magántulajdon alapján a gazdaság (piac) szabályainak megfelelően fejlődött. Ideológiai szlogenje a szabadság fokozása, a teljes emancipáció, a kényszerek és kötöttségek megszüntetése. A cselekvő, döntéshozó ember előtt álló faji, nemi, vallási és egyéb korlátok lebontását hirdette, mely a döntési és mobilitási alternatívák megsokasodását eredményezte. Az ideológiai manipuláció eszközeivel a pártállam által központilag irányított szocialista társadalmi-gazdasági rendről bebizonyosodott, hogy nemcsak fejlődésképtelen, hanem külső források nélkül működőképtelen is. A lényegi különbségek ellenére, e két modernizációs modellnek számos közös vonása is van.

Mindkettő középpontjában *hegemón fejlődéselmélet* áll(t). Egy pre-modernnek ítélt állapotból kívántak eljutni az adott ideológiai alapokon jobbnak tartott modern állapotba. Az egyes országok valamilyen *egységes nagy eszme* alapján akartak *egységes nemzeti* államot létrehozni. Ezt a modernizációt *központilag irányítva* hajtották végre, és hatalmas bürokráciát építettek

ki. A munkát és a tulajdont elválasztották⁴. A szigorúan *strukturált* rendszerek egységes elv alapján a *gazdaság* alapelemeiből épülnek fel. Legfőbb hajtóerőnek az *ipari fejlődést* tartották. A hatékony megvalósítást elsősorban a nagyszervezetek segítségével képzeltek el. Feltételezéseik szerint ezek céljai egybe esnek a nemzet és a regionális közösségek érdekeivel. Mindkét modell „termelői” feltételezték, hogy modelljük némi igazitás után bármilyen kulturális közegben alkalmazható⁵, és törekedtek a fejlődési kurzusok exportjára. Mindkét „fejlődés” igen hierarchizált térszerkezetet hozott létre.

A modern területfejlesztés néhány jellemzője

A modernizációs folyamat *egyik* legjellemzőbb kísérője a falusi lakosság városokba költözése, a városok növekedése, majd agglomerációk és kertvárosok kialakulása, a hagyományos közösségek felbomlása, és a sajátos városi életforma uralkodóvá válása, azaz az *urbanizáció folyamata*. A *másik* a térben egyenlőtlen fejlődés törvényének egyoldalú kihasználása, a centrum—periféria jelenség kialakulása. E folyamatok leírásának — ahogy mondani szokás — könyvtárnyi irodalma van.

A modern korban az emberi környezetet a mindenkori társadalmi környezetben (meghatározó strukturákban) tudatosan cselekvő személyek és intézményeik alakítják.⁶ E strukturált világban a változó hatalmi viszonyok határozzák meg a centrumokat és a perifériákat. A pénz, a technológia, az információ, a hatalom áramlásának iránya és koncentráltága nem véletlenszerűen alakul, hanem meghatározott hálózatokban, meghatározott minták alapján történik. A periféria a függő változó, és a modern fejlődés belső logikája következtében ezek általában hosszabb távon is ugyanazok a régiók.

A modernizáció különböző hullámai eltérő időben zajlottak, illetve zajlanak le a különböző régiókban, országokban. A modernizáció során az egyes innovációk a centrumból indulnak ki és a térben és időben „körkörösén” haladva általában veszítenek energiájukból. Az időbeli, pénzbeli, stb. nyereség a központban lehetővé teszi, hogy mire a távolabbi körökben profitálhatnak az újdonságból, addigra újabb innovációt bocsáthat útjára, és lefölözheti annak extraprofitját. Ezzel állandósulhat a centrum—periféria viszony. A központok egyre fejlettebbé, a periféria viszonylag egyre elmaradottabbá válik.

A modernizációt területi expanzióra való törekvés jellemzi. A modernizáció alapelemei: a funkcionális munkamegosztás, a gazdasági növekedésre való törekvés, a technikai haladás elősegítése, az innovatív államvezetési technikák alkalmazása; a szociáldemokrata vagy proletár internacionalizmus figyelmen kívül hagyja az etnikai, vallási, kulturális tradíciókat, így igen exportképes(nek tűnik). Számos nehézség, sikertelen kísérlet arra is rámutatott, hogy a modernizáció sikere sokban múlik a befogadó közegen, annak adaptációs képességén, és ellenállásán. Ezért az újabb törekvések felvállalják a modernizációt nem sértő tradicionális elemek megőrzését. Ez azt a csalóka képzetet keltheti, hogy a modernizáció a haladó hagyományok megőrzését, a „saját” fejlődés folytatását jelenti.

A modernizációs erők, a további modernizációban érdekelt körök — miután tudatosult, hogy a túlzott területi különbségekből fakadó feszültségek magát a modernizáció folyamatát is veszélyeztetik — meghirdették az elmaradott területek felzárkóztatását. A gyakorlati megvalósulás

során az amúgy is fejlett területek saját fejlődésük érdekében kihasználják az egyenlőtlen térbeli fejlődés lehetőségeit. A modernizáció a világ meghatározott részében — a mindenkori „világközpontokban”⁷ — valóban jelenthet szakadatlanul „előremutató” változást, de a fennmaradó területek számára legjobb esetben is csupán a *mintakövetés esélye marad*. A klasszikus modernizáció nagy sikereit a nyugati civilizációk, fejlett régiók csak más nemzetek és bizonyos ágazatok, rétegek, illetve más régiók rovására voltak képesek elérni. A fejlődő országok számára a modernizáció kívülről érkezik, és a *külső meghatározottság* meg is marad. Természetesen a lehetőségek külső modernizáció esetén sem egyértelműen determináltak. Az egyes nemzetek, régiók népessége a belső adaptációs képességektől függően a lehetőségekkel különböző mértékben élhet, illetve a nem kívánt hatásoknak ellenállhat.

A modern területfejlesztési programok jó része még a legfejlettebb országokban sem teljesítette maradéktalanul a hozzá fűzött reményeket. Nem tűntek el a területi különbségek az anyagi életkörülményekben, illetve ha történt is valamiféle közeledés a területi szintek között,⁸ akkor más szinten, vagy más vonatkozásban kiéleződött a helyzet. Területek, mint például a Mezzogiorno Olaszországban, az északi régiók Skandináviában, Wales Angliában, az Appalache-térség az USA-ban, „ellenálltak” a nemzeti kezdeményezésű felzárkóztatási kísérleteknek. A kevésbé iparosodott területek a hatalmas központi erőfeszítések ellenére is elmaradtak maradtak, vagy a támogatás megszűntével depresszióba süllyedtek. Harmanc évvel az első nagy gettó-lázadások és nagyvárosi megújítási programok után, még a legfejlettebb világközpontokon belül is számos igen súlyos feszültség van. A leggrandiózusabb rehabilitációs programok is csak átmenetileg és tünetileg oldották meg a helyzetet. A hagyományos lakóközösségek szétzúzása, valamint az új lakótelepek és az elit zöldövezetek létrehozásának eredményeként nem tudtak stabil közösségek kifejlődni. Sok, újabb keletű lakóhelyi és „zöld” mozgalom ezekre a feszültségekre keresi a gyógyírt.

A modern területfejlesztési politikák (elmélet és gyakorlat) jelenlegi alkalmatlansága az alábbi okokra vezethető vissza:

- A modern területfejlesztési politika a korai iparosítás és urbanizáció viszonylag egységes sikermodelljére épül. A fejlődést a mennyiségi növekedéssel azonosították, és csak a számszerűsíthető tényezőket tudták figyelembe venni. Erősen hangsúlyozták az anyagi szükségleteket, és nem vették figyelembe a fejlődés társadalmi, politikai, ökológiai, minőségi és strukturális vonatkozásait.
- A tőke és a mobilitás jelentőségét hangsúlyozták, ami a nagyszervezetek érdekeit szolgálta, és nem vettek tudomást arról, hogy ez gyakran sérti az egyén és a helyi közösségek érdekeit.
- A helyi erőforrásokat univerzális külső szempontok szerint értékelték, ami gyakran vezetett rablógazdálkodáshoz, vagy alulhasznosításhoz. A nemzetközi munkamegosztásban elfogalható hely keresése gyakran mono-struktúrák kialakulására vezetett, ami igen sérülékenyvé tette a helyi gazdaságokat.
- Hierarchikus struktúrában gondolkodtak. A területfejlesztési gyakorlat vertikálisan felépített nagyszervezetek segítségével valósult meg.
- Az elmaradott területek megsegítését szinte mindig regionális exporttal oldották meg, amely ellene hatott a belső erőforrások feltárásának, és a szerkezetátalakításnak, így nem jöttek létre önfenntartó folyamatok.

A szocialista területfejlesztési gyakorlat elsősorban abban különbözött a nyugatitól, hogy amíg a kapitalista országok fejlesztési politikájának kemény magját adta a neo-klasszikus közgazdaságtanon alapuló regionális- és városgazdaságtan, addig a másik oldalon nemhogy szocialista regionális gazdaságtan nem létezett, de bármiféle közgazdasági racionalitás is megkérdőjelezhető (Faragó 1991). Ugyancsak fontos különbség, hogy a tőkés vállalatoknak/szervezeteknek elsősorban a természetükből fakadó hatékonysági kritériumaikat kellett követniük, és az állam vállalta fel a méltányosságra, a társadalmi igazságosságra (*equity*), így a regionális kiegyenlítődésre való törekvést. A szocialista gyakorlatban e kettős célkitűzést az állam együtt próbálta közvetíteni, ami a tapasztalt eredményre vezetett.

A modernizáció vége és a posztmodern kezdet

A modernizmus, azzal hogy lényegévé tette a régi meghaladását, a meglévőnél újabb, jobb elérésére való törekvést, látszólag rálelt a halhatatlanság elixírjére.

A modernség *perpetuum mobile*-jének elindulása óta minden új e trendnek csak újabb lépője (?). A posztmodern e folyamat szerves folytatása? Vagy mégis itt a vég: a posztmodern kezdet?

Ha a modernizmus nem képes megoldani a *jelenkori* problémákat, akkor elérkezett fejlődésének végéhez. Egyre többet beszélünk a modernizmus válságáról, mert nem képes teljesíteni ígéreteit, és nem felel meg a jelen elvárásainak. A modernség kudarcát mutatja, hogy míg a pluralizmust, a másságot, a választási lehetőséget maga is a fő értékei közé sorolja, addig a valós folyamatok ez ellen hatnak. A növekvő szabadság valami uniform elszívárosodás felé tart, a sokszínű kultúrát pedig az elnyugatosulás váltja fel. Egyre gyakrabban megkérdőjeleződik a modern jelző pozitív értéktartalma, és valami kellemetlent, érthetlent, a megszokottat veszélyeztetőt sejtet. A modern házasság mögé oda értjük a hűtlenséget, a nők családot veszélyeztető ambícióit; a modern művészeti alkotás csak a szellemi elit számára érthető, a modern városfejlesztést a lakótelepek lélektelen expanziójával azonosítjuk, stb. A deklaráltan legyőzött természet az ártalmak sorozatával áll bosszút. A folyamatok kézbe tartása, irányítása szakmai-politikai lobbyknak más közösségek feletti uralmára ad módot. A minél gyorsabb fejlődés abszolútizálása a megsemmisülés vízióját hozza karnyújtásnyira. A hagyományos szubjektum „halála” és a hagyományos struktúrák felbomlása jelzi, hogy a modern kultúra valóban fordulóponthoz érkezett.

A modernizmus korlátok lebontására irányuló törekvése egyben *a saját csapdáját* is jelenti. A ligatúrák megdöntése, a hagyományos kultúrák visszaszorítása a modernség szellemi, etikai kiüresedését eredményezi. Minél előrehaladottabb a modernizáció, e hiány annál inkább érezhetővé, aggasztóbbá válik. A társadalmi, vallási, kulturális, morális, nemi ligatúrák hiányában mértéket vesztett ember talál-e tájékozódási pontot? Hogyan tovább? A biológiai törvényeket is figyelmen kívül hagyó radikális feminizmus, vagy a szabadság, amely szerint helyenként lesbikus párok is vállalhatnak gyereket, fokozható-e? Mi jöhet még ezután; a nőnemzés?

A növekvő szabadság integráló ereje egyre kisebb. A hagyományos közösségek felbomlanak és bizonytalan, hogy milyen érdekek mellett szerveződnek újjá. Azzal, hogy a modern fejlődés lebontotta az egyén előtt álló korlátokat, és a választási lehetőségek maximumát igyekszik kínálni, nem minden individuum életesélyei nőttek.

A posztmodern a modernség, a modernség válságának a szülötte. Mint terminust már a harmincas években is használták. Legelőször a különböző művészeti ágakban, mint a változások legérzékenyebb szenzoraiiban találkozhattunk vele. A *hatvanas évek végétől* egyre határozottabban állíthatjuk, hogy a posztmodern építészeten, irodalmon, egyáltalán a művészeteken túl létezik posztmodern filozófia, társadalomelmélet, továbbá alternatív gazdaságfejlesztési elméletek sűrűsödnek e szellemi áramlat körül. Ugyanakkor a nyolcvanas évek végére ezek már egymáshoz közelítő alapállást tükröznek (Derrida, Foucault, Lyotard, Baudrillard stb.).¹⁰ Létének megkérdőjelezői a kezdeti kialakulatlanságból, az útkeresés bizonytalanságából eredő tévedéseket, valamint a lényeghez tartozó „anarchia közelségét” és sokszínűségét hozzák fel ellenérvként. Mint koherens új eszméramlatot gyakran vonják kétségbe, mégpedig a kezdeti divathullám célnélküli „idézgetői” alapján.

A posztmodern nem a modern kor újabb állomása, mert nem az előző tagadására, meghaladására, túllicitálására helyezi a hangsúlyt, hanem egy teljesen más történelmi tudatra épül. Elfogadja a modernséget, de csak mint egyet a lehetőségek közül. Nem veti el a modernizáció eredményeit, nem rombolja le annak objektivációit, hanem besorolja értékei, tapasztalatai közé, vagy újraértelmezve hasznosítja azokat.¹¹ Adott esetben használja eszközeit, tudományos módszereit stb. Számos neoprimitív mozgalommal, ellenkultúrával ellentétben nem antimodern. Abban is különbözik a modern fejlődési szakaszoktól, hogy nem mindenáron akar mást. Az eredetiséget nem ítéli önmagában jónak, a mást pedig elavultnak vagy elmaradottnak.

A korszakváltás nem máról-holnapra következik be. Hosszabb időszakra van szükség míg a posztmodern elemek térben, és a társadalmi lét egyre több mozzanatában túlsúlyba kerülnek. A modernség teljesen nem is szűnik meg.

A posztmodern életérzés corpora

Sokak számára a posztmodern nem jelent mást, többet, mint a bonyolult jelen kritika nélküli, eligazodni képtelen szemlélését. Mások a különböző új és tradicionális elméletek, módszerek „egyvelegének” jelölésére használják, vagy egyszerűen a „másság” gyűjtőládájának tekintik. Vannak, akik csak művészeti stílust, esztétikát, vagy csak egy módszert jelölnek vele.¹² Lényegének összefoglalását nehezíti, hogy többen beszélnek a posztmodern körülményekről, életérzésről, mint ahányan megkísérlik megragadni lényegét. Nem vállalkozom a létező posztmodern elméletek részletes ismertetésére, elemzésére, hanem megpróbálom a lényeg vulgarizálása nélkül interpretálni a főbb sarokpontokat. Gyakran nem is posztmodernnek szánt nézetekből, elméletekből¹³ a nyolcvanas évek végére — területi szempontból — az alábbi sarokpontok, paradigmák látszanak számomra körvonalazódni.

Egyre többen használják a posztmodernrt a kapitalizmus új szakaszát jellemző kulturális arculat leírására (Alberrtson, Coock, Harvey, Jameson stb.). Ezt néhányan tovább egyszerűsítik, és úgy használják egy korszak és a meghatározó stílus jelölésére, mint a szecessziót vagy az art deco-t. Egyre többen használják a posztmodernrt ennél lényegibb változások összességének a jelölésére.

Előljáróban a posztmodern filozófiából villantok fel néhány töredéket, hiszen nemcsak a politológiának, a szociológiának adott fel nehéz leckét, hanem nekünk, a területi folyamatok kutatóinak is le kell vonnunk ezekből a következtetéseinket.

A strukturalizmus és a szubjektumfilozófia kritikájából, és a hermeneutikai hagyományok ötvözéséből eredő filozófia új, a modernt követő irányzat. Pontosabb terminológia hiányában joggal nevezhetjük posztmodernnek, mivel rámutat arra, hogy a tudat szemantikai fundamentumait alapvetően egy meghatározott nyelvi, szociális, kulturális és ökonómiai rend alakítja, és keresi az emberi szubjektivitás megőrzésének lehetőségeit annak érdekében, hogy az ne váljon valamely totalizáló rend áldozatává (Balogh 1990).

Az objektív valóság megismerése lehetetlen, de ez nem is olyan fontos a posztmodern ember számára, mert csupán az anyagi valósággal nem magyarázható semmilyen jelenség. A kontextus, az előfelvetés szabja meg a valóság határait, és nem fordítva. A körülmények nem pusztá okozatok, hanem értelmező szerepük van. Egy jelenség egyszerre több jelentést is hordozhat. Az értelmezett jelentés megismerése fontosabb az objektív valóság reménytelen kutatásánál. A valóságnak nincs kitüntetett szerepe, hisz ez nem más, mint a jelentés egy adott szintje (Barthes 1986).

Az evidensnek vett igazságok is csak választás kérdései. Az igazság a személyek egy-egy csoportja által megerősített tudás. Megnő a paradigmaválasztás lehetősége. A tudomány csak annyit tehet, hogy az adott kereteknek megfelelően feldolgozott jelenséget közreadja. A döntés és a felelősség a felhasználóé. A posztmodern alapállás *nem ismeri az általános* — személytől, csoporttól, nemzettől független — *értéktételest*. Elsősorban önkritikára, belső szerves fejlődésre kínál lehetőséget. *Posztmodern alapállásból feltételezhetjük, hogy az egyének, és azok közösségei képesek másként és önállóan megítélni, értékelni a jelenségeket, és ennek megfelelően cselekedni.* Kívülről, univerzális igazságok alapján ezek nem felülbíráhatóak.

A korábbi makrostruktúrák helyébe/mellé a tér-idő eltérése szerint eltérő struktúrák sokasága lép.

A posztmodernnek (pl. Derrida, Lyotard) a teret nem a newtoni értelemben szemlélik,¹⁴ hanem politikai-gyakorlati konstrukciónak tartják. Értelme csak mint élettérnek és nem mint önálló tartománynak van. A tér nem személytelen, hanem interpretált kategória. A távolság jelentősége változó, és az emberi kapcsolatok egy részénél (pl. barátság, szolidaritás) nem szükségszerű, hogy a kisebb távolságban lévők között intenzívebb legyen. A kapcsolatok intenzitásával a távolság (jelentősége) fordítottan arányos.

A posztmodern ember számára az idő sem abszolút. Válságban az emberek időhorizontja beszűkül, csak a jelen érdekes és az egységnyi idő lassabban múlik. Fellendülés időszakában könnyebben tekintünk előre. A szegényebbek inkább máról holnapra élnek, míg a gazdagabbak szeretnék kitolni az időt.

A posztmodern világban a kommunikációnak, és ezen belül a nyelvnek különösen kitüntetett szerepe van. A térben és időben állandóan változó jelentést a nyelv hordozza. A nyelv nem pusztá eszköz. A létezés olyan játék, amelyet a nyelv segítségével játszunk. De ahogy Derrida írja, a nyelvből nem lehet sehová kikapapultálni. A nyelv nem a valóság megismerésének igényével született, és nem is csak ennek érdekében alakul. A beszéd során, a használt nyelvezetből senki nem tudja szubjektumát kiszűrni. Ontológiai értelemben nincs tökéletes leírás és megértés.

A posztmodern mozgalom detotalizáló. Az egyedül üdvözítő eszmékkel, irányzatokkal szemben alakítja ki alapállását, lemond az egységes világmagyarázatról. A posztmodern filozófia kétkedéssel fogad minden „nagy történetet” (abszolút szellemről, egyéni racionalitásról, osz-

tályharcról, stb.). A modernisták saját világmagyarázatuk elvei alapján egymástól független teóriákat hoztak létre. Ezek sok esetben átjárhatatlanok, igazságtartalmuk egymást kizáró. A posztmodern sem törekszik ezek egységes, konfliktusmentes ötvözésére, hanem kihasználja a köztük lévő feszültségben rejlő energiákat. Minden egyén, közösség magának választhat, vagy alkothat filozófiát, illetve csupán az adott körülményeket szubjektíven feldolgozva hozza döntéseit.

Elutasítja a modern mozgalom primitív és erőszakos külső normativitását, miszerint ami nem modern az elavult. Aki/ami nem képviseli a haladást (a modernizmus újabb lépcsőjét), az joggal kerül a perifériára. A kívülről jövő normativitás nem képes kezelni az eredeti másságot, és könnyen értéktévesztő lehet az újdonságok megítélésében. A dolgokat leegyszerűsítő normativitás a skatulyába nem illőt kirekeszti, szükségtelenül egyszerűsít, és így energiát veszít.

A posztmodernizmus hadat üzen a modernizmus racionalitásának, a formális vagy axiomatikus logikának (Dear 1986, 1987; Gregory 1989; Lyotard 1984). Nem „észellenes”, hanem az egysíkú racionalitás hegemoniája helyett teret enged az érzelmeknek, az intuíciónak is. A gondolkodás nem egyszerűen azt jelenti, hogy premisszákból következtetéseket próbálunk levonni. A gondolkodás eleve érték-választáson alapuló feltételezésekből indul ki. A száraz, gazdaságcentrikus racionalitás által okozott kielégületlenségre az emberi vágyakat, érzelmeket, fantáziát kifejező világban keresi a gyógyírt. A posztmodernisták nem engedik meg, hogy az embertől elszakított racionalitás irányítsa a gondolkodókat. A posztmodern ember a modernség által teremtettszilárd talajon állva nem fél az esetlegességtől, hanem tudatosan számol a véletlenszerűvel.

Posztmodern alapokon nem fogadhatják el a jövő racionális alakíthatóságát. Az objektív értelem által vezérelt egyetemes szubjektum elvetésével elveszítik azt a viszonyítási alapot, amelynek segítségével a cselekvéseket *jó előre* megtervezhetnék. Nem vehetik kiindulási alpnak a gazdasági racionalitás szerint tudatosan cselekvő egyént, mert mindenki szubjektíven éli meg a valóságot, a saját olvasata szerint értékeli a rázúduló információtömeget, és a mindenkori „szituációnak” megfelelően dönt. A mindenkori gyakorlat, ha nem is véletlenszerűen, de kaleidoszkópszerűen áll össze. A társadalmat *a priori* kritériumok és utasítások szerint kell fejleszteni, illetve fejlődni nyelni.

A posztmodern nem politika-ellenes és nem politika-mentes. Az egyeduralkodó politika helyébe a sokféleségen, a radikális pluralizmuson alapuló politikát helyezi. A modern demokrácia látszat-konszenzusa helyett a deszenzus alkotó erejét kívánja kihasználni. A posztmodernizmussal kapcsolatos állásfoglalás, legyen az implicit vagy explicit apológia, illetve megbélyegzés, politikai állásfoglalást jelent a nemzetek feletti kapitalizmus jelenének megítélésében (Jameson 1984). A posztmodernisták jó része anti-kapitalista (Deleuze, Derrida, Guattari, Foucault, stb.). A posztmodern úgy ad új világképet, úgy kíván más útra terelni, hogy „saját útjuk” megtalálásában nagyobb lehetőséget biztosít az egyéneknek, azok különféle etnikai, vallási, regionális, stb. közösségeinek. Mindez öngazgatás formájában valósulhat meg.

A szociáldemokrata és a bolsevik internacionalizmus a hatalom kiterjesztése és megtartása érdekében (volt csak) nemzetközi, de valójában nemzeti, esetenként nacionalista érdekeket szolgált. A posztmodern tolerancia és szolidaritás jó értelemben vett kozmopolitanizmust hordoz. A posztmodern társadalomban bármely öntudatra ébredt közösség, vagy egyén megtalálhatja a helyét.

Az *eklektikát* általában negatív értelemben használtuk. A posztmodern esetében ez az állandóan megújuló hagyományértelmezésből ered. Azzal, hogy nem elveti a múltat és a jelent, hanem többértelműségnek is helyet adva újraértelmezi, és a maga sokszínűségében felkínálja az embereknek, nagyobb teret nyújt arra, hogy ki-ki megtalálja saját identitását. Ez az eklektika nem csupán a múlt töredékeinek megőrzését, egymás mellé helyezését jelenti, hanem újrendezését, újraértelmezését is. Ennyivel több a nosztalgianál, a múlt ironikus felidézésénél.

A görcsös állandóan újat- és többetakarásról bebizonyosodott, hogy gyakran vezet zsákutcába, illetve tetemes károkkal is járhat. A ma élő, dolgozó embert csak ideig-óráig lehet a szebb jövővel áztatni, ő itt és most akar nyugalomban és jobban élni. „A posztmodernnek nem hisznek abban, hogy a feltételezhetően a múltból a jövőbe rohanó gyorsvonatokat kellene figyelniük, hogy legalább az egyiket le ne késsék. Ők inkább a jelen vasútállomását rendezik be — önmaguk és mások számára — kényelmesen.” (Heller 1990, 723. o.)

A posztmodern területi fejlődés

A modern területi fejlődést az urbanizáció folyamata, a kétpólusú differenciálódás, és a centrumok lassú, egy-egy ember életében alig érzékelhető átrendeződése kísérte. Az előzőekben tárgyaltak alapján fel kell tennünk a kérdést, hogy ezeknek a tendenciáknak a folytatódása várható, vagy valami merőben új fejlődési kurzus van kialakulóban. Például Enyedi (1988) egy újabb, negyedik urbanizációs szakasz kialakulásáról beszél, amit az informatika korának nevez. Az időbeni egymásutániságtól eltekintve, e jelenségcsoport valóban folytatása-e az előző urbanizációs ciklusoknak? A harmadik dezurbanizációs szakasz nem képvisel(t)-e inkább egy olyan átmeneti szakaszt, amelyben a korábbi meghatározó erők energiájukat vesztik/vesztették, és ezáltal új típusú fejlődés lehetősége teremődik/dőtt meg? A *counterurbanizáció* jelensége, vagyis amikor az urbanizációt jellemző trendek az ellentétükbe fordulnak át (pl. a centripetális erő helyébe a centrifugális erő lép), még belefér-e a *rurbanizáció* folyamatába, vagy már más minőséget jelent? A kultúra társadalmának térbeli alakulása más elvekre épül-e, mint az ipari társadalomé? Ezen kérdések megválaszolásában legalább annyi a bizonytalanság, mint Enyedinél volt az „informatika városának”, az új településfejlődési irányoknak a leírásában.

A modern gazdasági fejlődés radikálisan átalakította a népesség és a gazdaság területi szerkezetét. Az *urbanizáció folyamatát az egész világon a modern tőkés gazdasági fejlődés* határozta meg. E hatalmas energia építő és romboló ereje még ma is hat, a homogenizálódás még ma is fennálló esély/veszély. A piac azon területein, ahol a nagyszervezetek érvényesíteni *tudják és akarják* hatalmukat, többnyire a „klasszikus modernizációs” folyamatok fognak érvényesülni, de számolnunk kell más, új típusú jelenségek felerősödésével is. A nagyszervezetek által irányított makrofolyamatok sikere sokban fog függni az új, vagy éppen tradicionális kisszervezetek által befolyásolt helyi folyamatoktól, pontosabban a kettő viszonyától. Egyfajta sajátos pluralizmus következik be. Univerzális értékek alapján kiépül(t) a világpiacra termelő szféra, amely a saját törvényei alapján tovább finomodik és terjeszkedik, de természetéből következően nem fedi le az összes gazdasági lehetőséget. Ezt kihasználva új szféra van kialakulóban, amely sokkal jobban kötődik a konkrét térben újratermelő társadalmi-gazdasági viszonyokhoz.

Számos új fejlesztés tudatosan épít a csak ott és csak akkor létező kulturális-regionális gyökekre. Egyre több esetben nélkülözhetetlen a termelő és fogyasztó közvetlen kapcsolata. A keresők egyre kisebb százaléka dolgozik a hagyományos értelemben vett termékekkel. Egyre többen foglalkoznak szellemi termékek előállításával, információk áramoltatásával, kulturális és művészeti tevékenységgel. „... a kultúra maga válik realitássá, áruvá és gazdasággá, tehát tömören: nem az árunak van már védjegye, hanem a márka mint fogyasztási minta maga az áru.” (Ágh 1990, 7. o.) Karynútásnyira kerül Baudrillard még néhány éve is utópiának tűnő víziója a jelek, kódok termeléséről és közvetítéséről. Ezek az új típusú gazdasági tevékenységek már nem teszik feltétlen szükségessé a nagytérségi mozgásokat. A gazdaság egyre kisebb szerepet játszik a térszerkezet megváltozásában. Az ipari civilizáció törvényei helyett egyre inkább a kultúra és a politika kölcsönhatására alakulnak a területi határok. Ez a folyamat már nem a jól ismert urbanizáció része, hanem valami más.

A gazdaság és a térbeli folyamatok közötti, javarészen egyoldalú, meghatározottság oldódik. A tér nem csak az „objektív” feltételeket jelenti, s a térbeli kereteket adja, hanem fontossá válik a térbeliség megélése, felfogása. A törvények nem általánosságban hatnak, hanem a tér földrajzi, időbeli, társadalmi, stb. specifikumainak megfelelően. Megnő a „területiség”, különösen a lokalitás és a régiók szerepe. Ezek absztrakciókként, és a maguk konkrétságában egyaránt egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a nemzeti és nemzetközi szintekkel szemben. Fontosak, mint a globális (pl. termelési) mechanizmusok specifikus megvalósulási szintjei és bizonyos értékek, igazságok megválasztása, eldöntése csak ezeken a területi szinteken történhet.

A területileg elkülönülő közösségek egy része posztmodern fejlődési pályára térhet, míg mások megmaradnak a modernizáció mellett. A területfejlesztésben is fel kell tételeznünk, hogy a megatrendek „ellenében” is cselekedhetnek, élhetnek bizonyos közösségek. Teljesen más modellek is megvalósíthatóak egymás mellett. Ma már a liberális kapitalizmus is van olyan rugalmas, hogy részben adaptálódik az egyre változatosabb igényekhez, részben pedig képes tolerálni, „betokozni” a nagyon eltérő jelenségeket.

A modern kor az áru- és pénzviszonyok, a technika, technológia „külső robbanását” hozta, és az élettér differenciálódásához vezet(ett), míg a posztmodernség minden határ „belső robbanását” eredményezi, amelyben megszűnnek a kétoldalú ellentétek, és mindez a hagyományos differenciálódás ellen hat. A területi fejlődés szempontjából a posztmodern alapállás lényege, hogy a világ nem osztható fel, a különböző jelenségek már nem különíthetők el az alapján, hogy modern/haladó/fejlett avagy premodern/elmaradott/fejletlen. A harmadik világ országaira elsősorban másságuk jellemző és elmaradottságuk nem olyan egyszerűen értelmezhető, mint azt sokan a modern fogyasztói társadalom normái alapján gondolják. A hőn áhított (?) és a nagylelkűen exportált modernizáció, a „haladás áramába való kerülés” szokások, kultúrák eltűnését, hagyományos közösségek, nemzetek értékvesztett univerzalitásában való feloldását is jelenti, így ma joggal ütközik egyre több ellenállásba.

Posztmodern körülmények között nem szükségszerű, hogy a fejlődés mindig ugyanazokból a régiókból, növekedési vagy innovációs központokból induljon el. Eltérő típusú fejlődések egyidőben indulhatnak eltérő típusú területekről. Várható, hogy a fejlődési centrumok térbeli mozgása felgyorsul.

A hatvanas évek végétől előtérbe kerültek a társadalmi tényezők, és a fejlődés fogalmát a gazdasági növekedésnél szélesebben értelmezték. A hetvenes évektől a regionális kutatók és

tervezők egy része újra felfedezte a kultúra és a hagyományos emberi értékek meghatározó szerepét, és/vagy felelevenítettek néhány anti-modern elméletet (pl. Gandhi).¹⁵ A gazdaságilag gyengébb országok, kisebb régiók számára autonóm, belső fejlődést javasoltak. A hetvenes évektől megváltoztak a területi fejlődés általános körülményei. Ennek következtében a modern területfejlesztés néhány alapfeltevése érvényét veszítette, és paradigma-váltásra került sor a területfejlesztésben is. Az extenzív területi fejlődés lehetősége fokozatosan csökkent. A modern kolonizáció helyett egyre inkább a területi együttműködés vált a fejlődés lehetséges útjává. A vertikális (funkcionális vagy ágazati) hierarchiák szerepe csökkent, és a horizontális kooperáció jelentősége nőtt. A regionális érdekek artikulálása és képviselése regionális identitást és helyi kezdeményezést tételez fel. Sok esetben ez csak közvetlen emberi kapcsolatok revitalizálása útján jöhet létre. Nagyobb figyelmet kell fordítani a nem piaci tényezőkre, és a nem intézményesült tevékenységekre. A területfejlesztési politika a gazdasági folyamatok mellett sokkal explicitebb formában kell hogy foglalkozzon a társadalmi és politikai tényezőkkel. A technikai innovációk mellett nagyobb hangsúlyt kell helyezni az intézményi és szervezeti szféra megváltoztatásában rejlő lehetőségekre.

A megváltozott feltételeket felismerve új, alternatív területfejlesztési elméletek jelentek meg: helyi gazdaságfejlesztés (Faragó 1989), *selective regional closure, development from below, self-reliance* (Stöhr és Tödling 1977; Naschold 1978; Friedmann és Weaver 1979; Stöhr és Taylor 1981; Galtung et al. 1983, stb.). Az új politikák a helyi, közösségi szintű fejlesztést ajánlják, amely elsősorban a régiók belső forrásait mobilizálja, és a helyi szintű komplex rendszerek területi integritását és öngazgatását preferálja. Ez vállalkozásokon alapuló regionális együttműködést és demokratikus döntéshozatalt igényel.

A korábbi fejlesztési stratégiákkal szemben például a *self-reliant* fejlesztési stratégia, amely a gazdaság mellett a pszicho-politikára is épít, nemcsak a fejlett országokban és növekedési pólusokban alkalmazható, hanem a harmadik világ országaiban, és az elmaradott régiókban is. Ez reális elméleti és politikai alternatívája lehet a korábbi „exportorientált” regionális politikáknak.

A *self-reliant* fejlesztési stratégia a perifériák dinamikus mozgalma, mely a közösségi értékekre, az anti-kapitalista politikai tradíciókra, és a regionális-kulturális identitásra épít. A helyi társadalom ellenőrzését kívánja kiterjeszteni a teljes helyi gazdasági rendszerre. Mindez nem jelent új stratégiát a periféria számára, hanem ez a periféria mozgalma maga. Céltudatos politikai-gazdasági küzdelem a centrum—periféria viszony ellen. Azokat a fejlesztési lehetőségeket keresi, amelyek úgy képesek fejleszteni az egyes közösségeket, hogy az térben és időben ne gátolja más közösségek fejlődését. Elsőbbséget a horizontális kapcsolatok kapnak, szolidaritást elsősorban a hasonló szintű közösségekkel vállalnak. E fejlődési kurzus a kezdeti szakaszban a világpiactól való részleges leválást igényli.

Az új fejlesztési alternatívák ma már nem pusztá fikciók. Több országban (pl. Ausztria, Kanada, Spanyolország) konkrét eredményeket értek el a periférikus területek belső forrásainak mobilizálásában, és egyre több kormány szán növekvő szerepet a helyi kezdeményezésű fejlesztéseknek a regionális gondok orvoslásában.

Összegzés

A modernizmus és a posztmodernizmus alapvető különbségeit az alábbi táblázatban foglaltam össze:

MODERNIZMUS (hímnemű)	—	POSZTMODERNIZMUS (nőnemű)
totalizáló ideológia	—	egyenrangú elméletek egymásmellettsége
logika merev axiómái	—	képlékeny koncepciók
pozitívista megközelítés,	—	értelmezett jelentés (észlelés és értelmezés
objektív empiriák keresése	—	elválaszthatatlan)
szabadságfok növelése	—	cselekvőképes identitás erősítése
funkcionális társadalom	—	organikus társadalom
”alkotó rombolás”	—	újraértelmezett megőrzés
külső normativitás	—	önreflexió
expanzió	—	belső átalakulás
piac és a demokrácia univerzáléja	—	sokszínű értékrend
ökonomiai racionalitás	—	szociokulturális identitáson alapuló intuíció
gazdasági növekedés	—	szerves átalakulás
ipari tömegtermelés	—	”szolgáltató” gazdaság
munka, karrier presztízse	—	tradicionális értékek, szabadidő eltöltésének presztízse
ipari táj	—	kultúr és szabadidős táj

A jelenlegi korszak jelentőségét nem abban látom, hogy a modern után vagyunk, hanem abban, hogy olyan „körülmenyt” teremt, amiből valóban születhet valami jó és eredeti. A posztmodern mindenevőségében az erőgyűjtést, az átmenetiséget érzem. A radikális eklektika divatjából korjelenességgé váló kellemes bizsergés előjátéka lehet valamely új katarzisznak.

Déjà vu. E századvég sokban idézi számomra az előző századfordulót, a múlt század második felének útkeresését. Különösen a posztmodern építészet lehet analógiája a múlt század végi neoklasszicizmusnak, de újra megtaláljuk csaknem minden korábbi esztétikai stratégia posztmodern változatát is.¹⁶ Az új, eredeti értékeket felmutatni nem tudó historizmusból született a szeccszó. Az erőviszonyok megváltozását a világ újrafelosztása követte. Remélhetően most majd a nemzeti határok jelentőségének csökkenése, és a regionális önállóság és kezdeményezés hoz létre új területi struktúrákat.

Jegyzetek

- ¹ Az építészetben talán a sorrend is fordított volt. Előbb születtek meg a posztmodern épületek, terek ("élő építészet"), és csak azután szöttek köréjük átfogó elméleteket.
- ² Az adott téma szempontjából itt és most mit is érzek fontosnak. A téma kezelése és leírása ennyiben posztmodern csak, hiszen a posztmodernnek szerint minden jelenség sokféleképpen értelmezhető, és semminek sincs végleges olvasata.
- ³ A modern terminust már a 6. századtól kezdve használják, de modern korról általában csak a 18. század végétől beszélünk. A területi fejlődéssel kapcsolatban én elsősorban az elmúlt 100 év jellemzőit vettem figyelembe, különös tekintettel a II. világháborút követő időszakra. Szélesebb körben explicit modern társadalomelméletről, területi politikáról az ötvenes évek második felétől beszélhetünk. Ez alól csak néhány kivétel van (pl. Weber, Schumpeter).
- ⁴ A sztalínista modell a végletekig fokozta a tömegek tulajdontól való megfosztását, és így az egyén teljes kiszolgáltatottságát. A tulajdon nélküli „bérmunkások tömegével” szemben az „össztőkésként” funkcionáló pártelit áll(t).
- ⁵ Mivel a gyakorlatban a fejlődést a gazdasági növekedéssel, a fejlettséget az egy főre jutó termeléssel azonosították, az országok közötti különbségek csak mint a termelés különböző szintjei jelentek meg. Így nem elsősorban különböző nemzeti, kulturális hagyományokkal rendelkező országok, közösségek vannak, hanem szegények és gazdagok, azaz „fejlődők” és fejlettek.
- ⁶ Kapitalista társadalomban a létező valóság alapvetően a tőke, az állam, és a munkaerő egymásra hatásának következtében alakul. Egy törzsi társadalomban ugyanilyen meghatározó lehet a kaszt, a matriarchális tekintély, és a csere.
- ⁷ Ilyen központok Európában az OECD országok, pontosabban azok fejlettebb területei.
- ⁸ A fejlett országokban az egyes régiók közötti gazdasági különbségek általában csökkentek.
- ⁹ Valami csak úgy lehet modern, ha a létező modernit tagadja, meghaladja, azaz modern utáni. Ebből az következik, hogy minden új először poszt-modern, és az hogy a modern újabb szakaszát képviseli-e, vagy ténylegesen posztmodern a kialakulás szakaszában még kevésbé dönthető el, mint végső eredményében.
- ¹⁰ E korszak kezdetét a különböző diszciplínák és művészeti ágak néhány év eltéréssel máshová teszik. A társadalomtudósok, politológusok a hatvanas évek végére, a közgazdászok — ha egyáltalán elismerik létét — a 73-as válsághoz kötik. A művészetekben, az építészetben egy-egy mű megszületéséhez vagy megsemmisüléséhez kötik.
- ¹¹ Ez nem azt jelenti, hogy el kell fogadnunk azt a nézetét, miszerint a posztmodern korban a modernitás alapjainak nem kérdőjeleződik meg, és az opponáló kritika csak a fennálló kereteken belül törekszik változtatásokra (Vajda 1990, 112. o.).
- ¹² A gyakran ide is sorolt nem-nyugati vagy kisebbségi kultúrák, az új regionalizmus, a radikális feminizmus, vagy a homoszexuális mozgalmak, valamint számos ökológiai mozgalom a kulturális modernizmus megjelenési formái.
- ¹³ Habermas a posztmodernnel szemben foglal állást, ugyanakkor a posztmodern teoretikusokkal folytatott vitával „közreműködött” annak kialakításában. Baudrillard korábbi munkáit is ide sorolhatjuk, de a posztmodern terminust csak 1980-tól használja, és csak ekkortól számíthatjuk tudatos posztmodernistának.
- ¹⁴ Nem léteznek kitérített pontok, amelyek körül a jelenségek szükségszerűen szerveződnek, vagy szervezhetők. Nincs egyforma „sűrűségű” üres tér. A kitöltetlen tér lényege nem üressége, hanem a benne rejlő lehetőségek sokasága. A nem hasznosított tér lényege inkább az, hogy nyitott, mint az, hogy üres.
- ¹⁵ Gandhi nem akarta India vesztelnizálását. Ellene volt, hogy a falusias térségekben nagyüzemi gazdálkodást valósítsanak meg. A falvakban a hagyományos technológiák alkalmazását szorgalmazta, és azt szerette volna, hogy ne a profitért, hanem elsősorban az emberi értékek újratermeléséért dolgozzanak.
- ¹⁶ Ha a modern építészet egyik jellemzője, hogy nemzetközi — lásd a Le Corbusier, Frank Lloyd Wright által teremtett iskolát — akkor például a magyar posztmodern törekvéseket úgy is értelmezhetjük, mint a Kós Károly-féle törekvésekhez való visszatérést, azaz a magyar szecesszió „neo” változatát.

Irodalom

- Ágh A. (1981) A modernizációs elméletek története, *Információs szemle*, Elmélet és politika, 8.
- Ágh A. (1990) *A posztmodern karnevál, Kultúra és közösség*, 3.
- Balogh I. (1990) A forradalmi ész kritikája, Budapest, Társadalomtudományi Intézet.
- Barthes, R. (1986) *The Rustle of Language*, Hill and Wang, New York.
- Dear, M. J. (1986) Postmodernism and Planning, *Society and Planning*, 4.
- Dear, M. J. (1988) The Postmodern Challenge: Reconstructing Human Geography, *Transactions of the Institute of British Geographers*, New Series, 13.
- Enyedi Gy. (1988) A városnövekedés szakaszai, Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Faragó L. (1990) A helyi gazdaságfejlesztés elmélete, *Gazdasági Fórum*, 2.
- Faragó L. (1991) A térszemlélet változó tartalma, *Tér és társadalom*, 1.
- Faragó L. (1991) Szempontok az irányítási rendszer modellváltásához, *Tér és Társadalom*, 1.
- Foster, H. (szerk.) (1983) *The Anty-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*, Port Townsend, WA: The Bay Press.
- Friedmann, J. és Weaver, C. (1979) *Territory and Function, The Evolution of Regional Planing*, University Of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- Galtung, J.; O'Brien, P. és Preiswere, R. (szerk.) (1980) *Self-Reliance: A Strategy for Development*, Bogle-L'Ouverture Publications Ltd. London.
- Galbraith, J. K. (1987) *Economics in Perspective, A Critical History*, Houghton Mifflin Company, Boston.
- Gregory, D. (1989) *Areal Differentiation and Post-Modern Human Geography*, In: D. Gregory és R. Walford (szerk.) (1989) *Horizons in Human Geography*, Barnes & Noble Books, New Jersey.
- Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity*, Basil Blackwell, Oxford.
- Heller Á. (1990) Európa második reneszánsza, *Világosság*, 10.
- Jameson, F. (1984) Postmodernism, or the Cultural Logic of the Late Capitalism, *New Left Review*, 146.
- Kaplan, A. (1988) *Postmodernism and its Discontents*, Verso, London/New York.
- Kellner, D. and Baudrillard, J. (1989) *From Marxism to Postmodernism and Beyond*, Polity Press, Cambridge.
- Kiss B. (1990) A posztmodern és háttere, *Világosság*, 2–3.
- Körkérdés a posztmodernről (1987), *Medvetánc*, 2.
- Liotard, J-F. (1984) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Naschold, F. (1978) *Alternative Raumpolitik*, Athenaum Verlag, Kronberg.
- Peet, R. és N. Thrift (szerk.) (1988) *New Models in Geography*, Allen and Unwin, London.
- Stöhr, W. és Tödtling, F. (1977) *Spatial Equity — Some Anty-thesis to Current Regional Development Strategy*, *Papers of the Regional Science Association*, 38.
- Stöhr, W. B. és Taylor, F.D.R. (szerk.) (1981) *Development from Above or Below? The Dialectics of Regional Planning in Developing Countries*, John Wiley & Sons Ltd. Chichester, N.Y.
- Vajda M. (1990) A világtörténelem vége, avagy a posztmodern kezdete, *Világosság*, 2–3.
- Vámosy F. (1990) A posztmodern az építészetben, *Magyar Tudomány*, 8.

POSTMODERN: THE CRITICISM OF MODERNIZATON OR A NEW CHALLENGE

LÁSZLÓ FARAGÓ

This paper discusses the issue of the crisis of modernism and tries to find the regional aspects of this crisis through the synthesis of the different postmodern concepts. According to its hypothesis, fundamental changes take place in socio-economic development, and thus the character and quality of these regional processes also change. The crisis of modernism may mean the death of modern regional development, as well. Urbanization is a form of appearance of modern age, thus it is age-specific. Recent phenomena, and the developing new tendencies are not the integrated part of modern urbanization any more, but rather they refer to the appearance of a new course of development. The third desurbanizational phase of the urbanization process is not a transitional period any more, and it is not followed by the fourth phase.

Before discussing the characteristics and crisis of modern regional development, the author calls our attention to the numerous common characteristics of the two most typical modernization models (state capitalistic and Lenin-Stalin-type) of the 20th century. Both of these models tried to create uniform national state on the basis of hegemonistic development

theory. The engine of their centrally controlled and directed system was created by the (industrial) corporations. The “producers” of both of these development courses thought that, with some corrections, their model can be applied to any cultural medium, and tried to export their model.

Besides others, the reasons of the failure of modern regional-development policies are the following: Modern regional-development policy is based on the relatively uniform and successful model of early industrialization and urbanization. Development was identified with quantitative growth. Financial and other material requirements, and the importance of capital and mobility were emphasized, and the social, political, ecological, qualitative and structural characteristics of development were neglected. Local resources were evaluated according to universal, external aspects, which often resulted in ruthless exploitation or under-use. The practice of regional development was realized through vertical large organizations. Underdeveloped areas were usually supported with regional export, which acted against the exploration of internal resources and restructuring. As a result, no self-supporting tendencies developed.

Modernism is not capable of solving the actual problems, thus it has reached the end of its development capacity. Postmodernism is not a new phase of modern era, because it did not put the emphasis on the negation, exceeding and overbidding of the previous, but rather it is based on a completely different historical consciousness. Postmodern movement is detotalizing, it refuses the external, forced normativism of modernism, and declares war on one-sided rationality. It is neither anti-political, nor politics-free. Postmodern tolerance and solidarity carries cosmopolitanism in a positive sense. Postmodernists consider space a practical political construction.

All over the world, the process of urbanization developed as a result of modern capitalist development. The constructive and destructive forces of this huge energy still prevail, homogenization is a still-existing chance/danger, but we have to calculate with the strengthening of different, new phenomena. A specific pluralism takes place. Economy plays an ever decreasing role in the transformation of spatial structure. In stead of the rules of industrial civilization, regional limits are rather formed as a consequence of the mutual influence of culture and politics. This process is not part of the well-known urbanization any more, but it is something different. Space does not only mean “objective” conditions and gives spatial frameworks, but in stead, the interpretation of spatiality is also very important. Laws do not exert their influence in general, but according to geographical, temporal, social, etc. specificities. The role of “regionality”, especially that of locality, increases. Both as abstractions and in concrete, these are given greater emphasis as compared to the national and international levels. They are important as the specific spheres of realization of global mechanisms, and the selection of certain values and truths can take place only at this regional level. A part of the regionally separated communities can change for a postmodern way of development, while others stay with modernization. It has to be supposed in regional development as well, that certain communities can act and live “against” the megatrends. Completely different models can be realized side by side. Modern era brought about the “external explosion” of commodity and financial relations, of technology and technique, and results (resulted) in the differentiation of *Lebensraum*, while postmodernism results in the “internal explosion” of all the limits, where

bilateral contradictions are eliminated, and at the same time it acts against traditional differentiation. From the point of view of regional development, the fundamental issue of postmodernism is, that the world cannot be divided, and the different phenomena cannot be separated according to being modern/developing/developed, or pre-modern/backwarded/underdeveloped. Countries of the third world are primarily different, and their backwardness cannot be interpreted so easily as it is often done by many, according to the norms of modern consumer society. Under postmodern conditions, development should not necessarily start from the very same regions and growth poles or innovation centers. Different types of development may start simultaneously in different regions. Spatial movement of growth centers will expectedly speed up.

Together with the changes of general conditions, a change in paradigm has been taking place in regional development since the 1970s. New, alternative concepts of regional development appeared: local (community) economic development, development from below, self-reliance, etc. New policies recommend local, regional development, which basically mobilize the regions' internal resources, and prefer the regional integrity and self-management of local complex systems.

Translated by J. Mészáros